

Гордана М. Степић¹

Универзитет у Крагујевцу, Факултет педагошких наука,
Јагодина, Србија

Оригинални
научни рад

Оишћа самоефикасности и предузетничке способности студенткиња – будућих васпитачица²

Резиме: Смањена се да су самоефикасности и предузетничке способности будућих наставника/васпитача важне карактеристике које утичу на квалитет васпитано-образовног рада и стварање прилика за развој компетенција за целоживотно учење ученика/геце. Циљ истраживања је да се испитају оишћа самоефикасности и предузетничке способности студенткиња – будућих васпитачица након реализованог програма за подстицање предузетништва. Истраживање је реализовано на узорку од 132 студенткиње групе, треће и четврте године основних академских студија (N=132). Будуће васпитачице процењују да су оишћа самоефикасности и њихове предузетничке способности након реализованог програма изнад просека. Постоји позитивна, умерена повезаност између нивоа оишће самоефикасности будућих васпитачица и њихове процене о својим предузетничким способностима. Усех на студијама је у позитивној слабој корелацији са нивоом оишће самоефикасности и у позитивној, веома слабој корелацији са нивоом предузетничких способности. Ниво оишће самоефикасности и ниво предузетничких способности разликују се према години студија (студенткиње групе године имају највише скорове на обе скале, следе студенткиње четврте године, а најниже скорове на обе скале имају студенткиње треће године), што нам указује на потребу за даљим истраживањем фактора који су томе допринели. Не можемо са сигурношћу да тврдимо да је примена крајкорочног програма за подстицање предузетништва, укљученог у наставне предмете, утицала на дило коју варијаблу. Потребно је даље про-

1 gstepic@np.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0003-3122-7147>

2 Овај рад је део пројекта *Модел истраживања праксе у иницијалном образовању васпитача* (Уговор број: 612-00-01187/2021-06/35 од 27. 9. 2021. године), који је реализован у оквиру програмске активности МПНТР „Развој високог образовања”, 2021/2022 (Државни универзитет у Новом Пазару).

Copyright © 2024 by the authors, licensee Faculty of Education University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

мишљање о моделима увођења предузетничког образовања у иницијално образовање васпитача, као и о адекватним техникама и инструментима проучавања ове проблематике.

Кључне речи: ошћа самоефикасности, предузетничке способности, студенткиње – будуће васпитачице, програма за подстицање предузетништва

Увод

Предузетништво је препознато као кључна компетенција у процесу целоживотног учења. У ширем смислу, предузетништво се одређује као индивидуална способност да се идеја претвори у акцију, а циљ предузетничког учења је развој предузетничког размишљања које се може примењивати у свакодневном животу, у свим областима рада и деловања (Еуропеан Commission, 2014). Предузетне особе су особе са предвиђањем, вештинама решавања проблема, развијеном маштом и креативношћу; појединци са предузетничким карактеристикама доносе нове вредности себи и друштву (Тисан, 2020).

Предузетништво је у Републици Србији на различите начине интегрисано у стратешки и законодавни оквир различитих сектора. У Закону о основама система образовања и васпитања (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, br. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020 и 129/2021) у члану 11. дефинисано је осам кључних компетенција за целоживотно учење, међу којима се нашао и осећај за иницијативу и предузетништво: способност да се идеје претворе у акцију кроз креативност, иновативност и преузимање ризика, као и способност за планирање и управљање пројектима.

Заједнички истраживачки центар Европске комисије 2015. године покренуо је *Студију о предузетничкој компетенцији* (Basigalupo et. Al., 2016). У оквиру *Оквирна предузетничких компетенција* (енг. *The entrepreneurship competence framework*, у наставку текста: *EntreComp*) предузетништво се дефинише као трансверзална компетенција која се примењује у свим сферама живота: од јачања личног развоја, до актив-

ног учешћа у друштву, до (поновног) уласка на тржиште рада као запошљавање или самозапошљавање особа, те до покретања улагања (културне, друштвене или комерцијалне вредности). Један од главних циљева *Оквирна предузетничких компетенција* је да се развије заједнички концептуални приступ, који би могао да подстакне развој предузетничке компетенције на европском нивоу. *Оквирна предузетничких компетенција* састоји се од три подручја компетенција, а свако подручје обухвата пет компетенција: Идеје и могућности (препознавање прилике, креативност, визија, вредновање идеја, етика и одрживи развој); Ресурси (самосвест и лична ефикасност, мотивација и истрајност, покретање ресурса, финансијска и економска писменост, ангажовање других учесника); Деловање (преузимање иницијативе, планирање и управљање, решавање нејасних и ризичних ситуација, рад са другима, учење путем искуства).

Ако предузетничку компетенцију разумемо као базичну, важно је размишљати како предузетништво уградити у различите предмете курикулума студијских програма за образовање васпитача, јер будући васпитачи треба да поседују предузетничку компетентност да би сами били предузетни појединци и да би развијали предузетничке компетенције деце. Будући васпитачи који улазе у професију са знањем и искуством о предузетништву које су стекли у иницијалном образовању лако ће моћи да западе „предузетничку искру” и за себе и за децу (European Commission, 2014). Стога се сматра важним интегрисати предузетничко образовање у иницијално образовање васпитача.

Процена самоефикасности је у литератури о предузетништву веома честа као детерми-

нанта предузетничких намера, али и успешности предузетника (Markman & Baron, 2003; Liñán et al., 2008). У овој области коришћени су различити концепти самоефикасности, од општих (Bandura, 1997; Liñán & Chen, 2009) до специфичнијих (McGee et al., 2009). И једни и други показали су значајан ниво повезаности са предузетничким начином размишљања.

Досадашњи резултати истраживања указују да особине личности будућих васпитача, стилови размишљања, ставови према учењу, самопоуздање, креативност, решавање проблема и вештине преузимања ризика могу бити у вези са њиховим предузетничким способностима, док се мали број студија бави предузетничким способностима будућих васпитача и повезаношћу те варијабле са њиховом самоефикасношћу (Yilmaz et al., 2022).

Наш рад представља допринос да се попуни уочена празнина, како би се испитала општа самоефикасност и предузетничке способности будућих васпитача након реализованог програма за подстицање предузетништва, однос ове две варијабле, као и њихова повезаност са социодемографским варијаблама.

Општа самоефикасност

Концепт самоефикасности је седамдесетих година прошлог века увео Алберт Бандура (Bandura, 1997). Бандура (Bandura, 1989) одређује самоефикасност као процену појединца о властитим способностима организовања и извршавања акција потребних да би се остварио одређени, претпостављени тип активности. Овако описана самоефикасност може бити генерализована и односити се на уопштено уверење о сопственим могућностима, а може бити специфично везана за одређене активности (Bandura, 1997). Висока самоефикасност позитивно корелира са пословним постигнућем (Stajkovic & Luthans, 1998; према: Sokić i Popov,

2019), академским постигнућем (Luszczynska et al., 2005; према: Sokić i Popov, 2019) и избором посла (Lent & Hackett, 1987; према: Sokić i Popov, 2019). Особе с већом самоефикасношћу лакше покрећу облике понашања за које верују да воде жељеним исходима, бирају изазовније циљеве, улажу више напора и истрајнији су када наиђу на потешкоће (Bandura, 1997). Појединци са ниским уверењима у самоефикасност имају осећај напетости, стреса и незадовољства у фази испуњавања специфичних циљева (Yeşilyurt, 2013).

Године 1994. аутори Бојд и Возикес (Boyd & Vozikis, 1994) изложили су идеју да самоефикасност игра виталну улогу у развоју намере и предузетничке активности. Исте године указано је на значај самоефикасности у погледу предузетничких потенцијала (Krueger & Brazeal, 1994) и да постоје важне улоге које самоефикасност игра у свим аспектима предузетништва (Uy et al., 2015). Према литератури на ову тему, самоефикасност је примарна когнитивна варијабла у функционисању сваког предузетника (Levander & Raccuia, 2001), самоефикасност је основа за развој предузетништва уопште, а посебно социјалног предузетништва (Markman & Baron, 2003), самоефикасност игра кључну улогу у обављању задатака и улога које имају за циљ предузетничке резултате (Chen et al., 1998). Ђао и сарадници (Zhao et al., 2005) открили су да су уверења студената који су дипломирали у самоефикасност значајни предиктори предузетничких способности.

У области образовања самоефикасност наставника се дефинише као наставничко уверење у сопствену способност да организује и изврши активности потребне за успешно остваривање специфичног задатка у одређеном контексту (Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2001). Идентификовање карактеристика васпитача и карактеристика контекста које су повезане са самоефикасношћу васпитача могло би пружити добар основ за развијање приступа за под-

стицање њихове самоефикасности, али и свих других квалитета који су повезани са самоефикасношћу. Релативно мало се зна о самоефикасности, како васпитача, тако и будућих васпитача. У литератури се истиче да је поље самоефикасности васпитача и његова повезаност са другим варијаблама још увек недовољно истражено (Bullock et al., 2015).

Предузетничко образовање будућих васпитача

Последњих година се о предузетништву у оквиру образовања расправља на два начина: предузетнички дискурс, који се тиче пословања и предузећа, и предузимљив дискурс, који има за циљ лични развој и унапређење предузетничких вештина, као што су способност покретања бизниса, тражења прилика, као и одговорност, партиципативност, самопоуздање и креативност (Leffler, 2014). На основу прегледа седамдесет и шест релевантних студија о предузетништву у образовању наставника између 2000. и 2016. године сагледана је важност предузетничких способности наставника и препоручује се развијање предузетничких способности током иницијалног образовање наставника (Devesi & Seikkula-Leino, 2018). Наглашава се развој наставника/васпитача у две области: развој сопствене предузетничке компетенције и способност развијања основних карактеристика ове компетенције код ученика/деце (Kondracka-Szala & Malinowska, 2019).

Предузетни васпитач је васпитач који на све процесе у предшколској установи гледа кроз другу призму и подстиче процес учења кроз чињење, размену, искуство, експериментисање и преузимање ризика, решавање проблема, драматизацију и интеракцију са окружењем, за њега је важно да развија вредности и да преузима одговорност, да се суочава са изазовима као што су обликовање дечјег идентитета и форми-

рање креативне личности (Senkane, 2014; према: Insulander et al., 2015). Познато је да су наставници/васпитачи са високим предузетничким карактеристикама иновативни, активни, оријентисани на прилике, одговорни, образовани, пожртвовани, сналажљиви, визионари, оријентисани на саморазвој и друштвено мотивисани, те да су склони да сарађују и преузимају ризик (Keyhani & Kim, 2021).

Предузетничко образовање има за циљ да развије предузетничке способности појединца да своје идеје преточи у конкретне активности (Stamatović i Zlatić, 2021). Односно циљ предузетничког образовања је развити предузетничку иницијативу код појединаца који ће, захваљујући наученом, бити у стању да на прави начин перципирају окружење, да идентификују и искористе тржишне шансе у право време, уз оптималну комбинацију ресурса и на прави начин (Serbano, 2016; према: Bjekić i sar., 2023). Сваки образовни систем треба да обезбеди да деца развијају креативност и радозналост што је раније могуће (од предшколског узраста), јер су ове особине у основи предузетничке компетенције и намере, док студенти – будући васпитачи, треба да уче и практичне и теоријске елементе неопходне за предузетништво (Stamatović i Zlatić, 2021).

Предузетничко образовање није у довољној мери заступљено на факултетима који образују будуће учитеље и васпитаче у Републици Србији. Неки факултети условно нуде различите облике предузетничког образовања као садржај појединачних предмета или као изборне предмете, док већина факултета не нуди предузетничко образовање у било ком облику (Rakićević i sar., 2015; Zlatić i Stamatović, 2018; према: Stamatović i Zlatić, 2021). Један од главних закључака истраживања је потреба за увођењем предузетничког учења у систем високог образовања, укључујући факултете за образовање наставника (Bjekić i sar., 2023). У складу са тим је

и мишљење студената, будућих васпитача, који сматрају да на факултету не развијају адекватна предузетничка знања и вештине (Somer et al., 2008; Yin et al., 2020).

Према Европској фондацији за обуку, предузетничко образовање треба да буде део свих видова образовања (и формалног, и неформалног, и информалног) како би се предузетничка иницијатива проширила на све сфере живота и рада људи јер су користи предузетничког образовања вишеструке (Stamatović i Zlatić, 2021), али и свих нивоа образовања, од предшколског до високошколског. Фокус иницијалног образовања и континуираног стручног усавршавања наставника/васпитача помера се са позиције у којој је наставник/васпитач стручњак за садржаје ка позицији у којој је наставник стручњак за учење (Porović i Ristanović, 2020).

Када размишљамо о предузетничком образовању будућих васпитача у формалним оквирима, треба уважити карактеристике и циљеве предузетничког васпитања и образовања у предшколском узрасту, а затим, креирати политике и курикулум за високо образовање (Кауа-Саросци, 2022). Ауторке (Kondracka-Szala & Malinowska, 2019) предлажу промену у образовању наставника/васпитача у четири међусобно повезане области: неговање предузетничког духа, припрема будућих наставника/васпитача да делују као промотери и покретачи промена, и као лидери у локалној заједници, а све то указује на потребу за развојем новог приступа и новог модела сарадње између учесника у предузетничком образовању. То значи да наставници на факултетима треба да разбију монотонију рутинских метода наставе и да буду осетљиви за промене које се дешавају у друштву. За предузетничко образовање посебно погодни облици учења су: практично учење, учење путем открића, учење решавањем проблема, кооперативно учење, колаборативно учење у основи искуственог учења у реалном окружењу, а подржа-

ни учењем по моделу (Penaluna & Penaluna, 2015; према: Вјекјић i сар., 2023).

У даљем тексту представљамо програм предузетничког образовања реализован кроз три наставна предмета у оквиру иницијалног образовања васпитача, заснован на четири извора самоефикасности (Bandura, 1997), схватању предузетништва као трансверзалне компетенције (Bacigalupo et al., 2016) и пројектном приступу учењу.

Методологија истраживања

Контекст и циљ истраживања. Истраживање је спроведено у оквиру пројекта *Модел истраживања праксе у иницијалном образовању васпитача*. Циљ истраживања био је да се испитају општа самоефикасност и предузетничке способности будућих васпитачица након реализованог програма за подстицање предузетништва.

Задачи истраживања

1. Испитати ниво опште самоефикасности и предузетничких способности будућих васпитачица.
2. Испитати повезаност опште самоефикасности и предузетничких способности будућих васпитачица.
3. Испитати однос између опште самоефикасности, предузетничких способности и социодемографских варијабли.

Узорак. Испитаници су студенткиње друге, треће и четврте године академских студија (N=132) Државног универзитета у Новом Пазару, Студијског програма – Васпитач у предшколским установама. Просечна старост студенткиња је 21,48 година. Структура узорка дата је у Табели 1.

Табела 1. Социодемографске варијабле.

Социодемографске варијабле	N=132
Пол:	
Мушки	0 (0,0%)
Женски	132 (100,0%)
Старост/године (mean ± standard deviation)	21,48±2,07
Година студирања:	
Прва	0 (0,0%)
Друга	49 (37,1%)
Трећа	40 (30,3%)
Четврта	43 (32,6%)
Досадашњи просек на студијама (mean ± standard deviation)	7,92±0,52

Другу годину похађа 37,1% испитаница, 30,3% је на трећој години факултета, док је на четвртој 32,6% студенткиња из узорка, уз просечну оцену на факултету $M=7,92$ (Табела 1).

Варијабле и начин мерења. Зависне варијабле у истраживању су: општа самоефикасност и предузетничке способности. Независне варијабле у овом истраживању су: програм, године старости, година студија и просек на студијама.

Општа самоефикасност мерена је једнофакторском скалом опште самоефикасности (Schwarzer i sar., 1997) која садржи 10 ајтема у форми Ликертовог типа са 5 степени слагања (1 = уопште се не слажем, 2 = углавном се не слажем, 3 = нити се слажем, нити се не слажем, 4 = углавном се слажем, 5 = у потпуности се слажем). Пример ставке ове скале гласи: *Када се суочавам са тешкоћама, моју да остианем ирибран/ирибрана јер се ослањам на своје способности суочавања.* Скала је примењена и психометријски проверена на већим узорцима немачких, кинеских и шпанских испитаника (Schwarzer et al., 1997), при чему је показала једнофактор-

ску структуру и доста високу поузданост (од .81 до .91). Скала опште самоефикасности има задовољавајућу поузданост на нашем узорку ($\alpha=0,862$) (Табела 2).

Предузетничке способности мерене су једнофакторском скалом (Harper, 1991) која садржи 8 ајтема. Ово је једна од три целине којима се мере предузетничке способности, према наведеном аутору, којом се врши самопроцена на бази унапред дефинисаних особина успешног предузетника. Испитаници су одговарали на скалама Ликертовог типа са пет алтернатива одговора (1 = уопште се не слажем, 2 = углавном се не слажем, 3 = нити се слажем, нити се не слажем, 4 = углавном се слажем, 5 = у потпуности се слажем). Пример ставке ове скале гласи: *Трајач сам за новим шансама.* Укупан резултат представља линеарна комбинација процена. Скала предузетничких способности има задовољавајућу поузданост ($\alpha=0,785$) (Табела 2).

Успех на студијама изражен је просечном оценом у претходној години студија. Утврђен је број студенткиња по годинама студија.

Табела 2. Опшћа самоефикасност и предузетничке способности, дескриптивни показатељи.

Скале	Min	Max	M	SD	Cronbach's alpha
Општа самоефикасност, композитни скор	2,20	5,00	3,91	0,55	0,862
Предузетничке способности, композитни скор	2,13	5,00	3,84	0,54	0,785

Легенда: Min = минимална вредност на узорку, Max = максимална вредност на узорку, M = аритметичка средина, SD = стандардна девијација.

Програм за подстицање предузетничког понашања. Полазиште у обликовању наставе три предмета (Методика васпитно-образовног рада, Методика развоја говора 2 и Методика упознавања околине 2), усмерена на подстицање предузетничког понашања студенткиња, била су четири извора самоефикасности (Bandura, 1997): лично искуство, посредно искуство или моделовање, социјално/вербално убеђивање и расуђивање о физиолошком и афективном стању.

Лично искуство мора бити довољно изазовно и да садржи потенцијалну опасност од неуспеха. Задатак који је лако остварити неће обезбедити промену у перцепцији. Однос између личног искуства и самоефикасности зависи од многих других фактора, као што су претходне претпоставке о сопственим способностима, уочена тежина задатка, количина труда и времена, околности извођења и др. (Bandura, 1997). У контексту наставе поменутих предмета лично искуство подразумевало је активности које омогућавају студентима да практикују предузетничке способности кроз планирање и реализацију мини-пројеката, радом у тимовима, током наставе и праксе у вртићу: Еко-акција (студенткиње друге године), Припрема представе за децу (студенткиње треће године), Израда дидактичких средстава (студенткиње четврте године). Студенткиње су креирале мини-пројекте на основу подстицајних питања која се односе на:

изводљивости пословне идеје и израду плана пословања (општи подаци о раду на мини-пројекту, тржишно оријентисана и одржива пословна идеја, тржиште, маркетинг – стратегија продаје, организација рада тима). Креиране мини-пројекте су реализовали током праксе у вртићу.

Посредно искуство или моделовање, засновано на посматрању понашања друге особе (узора) и последица тог понашања, обезбеђено је кроз заједничко учење и рад студената са васпитачима и наставницима током праксе, али и кроз гостујуће предавање предузетнице из области предшколског васпитања и образовања. Узори су најчешће појединци којима се дивимо, у чија мишљења верујемо и чије понашање можемо користити као водич за своје деловање. Добар модел пружа прву одскачну даску, тако да акцију, коју треба да предузмемо, доживљавамо као мање опасну и лакше се упуштамо у потенцијално изазовне воде.

Бандура (Bandura, 1997) описује утицај који наше окружење има на наша веровања и шта је прихватљиво или неприхватљиво понашање, кроз дискурс или притисак вршњака и одраслих. Вербално убеђивање реализовано је кроз континуирано праћење рада студенткиња и пружање повратне информације усмерене на наглашавање помака који је тим направио у односу на претходну фазу рада, кроз позитивну подршку, пошто неуспех може да сруши самоефикас-

ност предузетника. Ако кредибилна особа (наставник, васпитач, вршњак) на одговарајући начин пружи стварну подршку или охрабрење одређеној активности, врло је вероватно да ће се уложити више напора у ту активност, што ће последично резултирати повећаном самоефикасношћу (Bandura, 1997).

Да би се повећала уверења у ефикасност, важно је елиминисати емоционалне реакције на субјективне претње (Bandura, 1989). Ако нисмо у стању да региструјемо и протумачимо сопствене телесне реакције и емоције у моментима када достижемо своју границу, онда ћемо највероватније бити неуспешни у акцији и доживети негативно искуство. Улога наставе у контексту процена физиолошких и афективних стања која се могу јавити у активности је да повећа спремност појединца да се носи са стресом, ризиком и неизвесношћу у раду.

Прикупљање и обрада података. Подаци су прикупљени у јуну 2022. и 2023. године. За статистичку обраду података коришћен је програмски пакет IBM SPSS Statistics 24. Нумеричка обележја су приказана путем средњих вредности (аритметичка вредност) и мера варијабилитета (стандардна девијација, опсег вредности). Атрибутивна обележја приказана су коришћењем фреквенција и процената. За тестирање разлика коришћена је једнофакторска анализа варијансе (ANOVA). За доказивање корелације између нумеричких варијабли коришћен је Пирсонов тест корелације. Кромбахов алфа коефицијент служио је за испитивање поузданости.

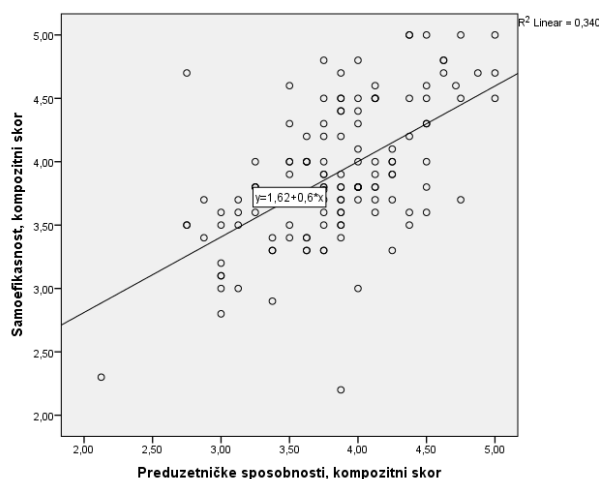
Резултати и дискусија

Након реализованог програма, који је трајао један семестар академске 2021/2022. и 2022/2023. године, сагледане су општа самоефикасност и предузетничке способности будућих васпитачица, однос ове две варијабле, као и њихова повезаност са социодемографским варија-

блама. Добијене резултате и дискусију представљамо у наставку.

Студенткиње показују висок ниво опште самоефикасности ($M=3,91$). Овај резултат конзистентан је са резултатима других студија у релевантној литератури (Elaldı & Yerliyurt, 2016; Yılmaz et al., 2022), у којој се наводи да су уверења о самоефикасности будућих васпитача на натпросечном нивоу.

Будуће васпитачице у нашем истраживању показују висок ниво предузетничких способности ($M=3,84$). И у другим студијама (Кауа-Саросци, 2022; Yavuz Konokman & Yanpar Yelken, 2014; Yılmaz et al., 2022) утврђено је да су самопроцене будућих васпитача у домену предузетништва изнад просека, док су студенткиње на студијским програмима за образовање будућих васпитачица, учитељица и наставница, у истраживању реализованом код нас, на скали самопроцене индикатора предузетничке оријентације процениле сопствену предузетничку оријентацију као умерену (Вјекіћ и сар., 2023). У тумачењу резултата важно је промишљати и узети у обзир да се ради о самопроцени будућих васпитача у вези са својим предузетничким компетенцијама (о њиховој перцепцији), да су приликом мерења коришћене различите скале и да су будући васпитачи имали различита искуства и подршку током студирања за развој предузетничких компетенција. С тим у вези, важно је у наредним истраживањима креирати инструменте који ће омогућити сагледавање предузетничких способности студенткиња – будућих васпитачица у контексту. Ипак, важно је истаћи, са становишта учења по моделу, да је добијени резултат значајан, јер васпитач не може да развија предузетничке компетенције деце ако их и сам нема развијене, односно ако барем нема високу перцепцију својих компетенција.

Графикон 1. Повезаност опште самоефикасности и предузетничких способности.

На Графикону 1 приказана је повезаност опште самоефикасности и предузетничких способности ($r=0,584$, $p<0,01$). Позитивна, умерена, статистички значајна повезаност указује: што је већа општа самоефикасност студенткиња, то је већа и предузетничка способност, што је у складу са другим истраживањима која указују на повезаност ове две варијабле (Chai et al., 2013; Yin et al., 2020), као и са истраживањем којим је утврђено да уверења будућих васпитача о самоефикасности у струци предвиђају њихове предузетничке компетенције (Yilmaz et al., 2022). Овај податак нам је важан са становишта професионалног развоја будућих васпитача и требало би га узети у обзир приликом креирања силабуса наставних предмета у иницијалном образовању васпитача, али и приликом креирања различитих облика стручног усавршавања.

У Табели 3 приказани су резултати тестирања односа опште самоефикасности, предузетничких особина и социодемографских варијабли.

Табела 3. Општа самоефикасност, предузетничке способности и социодемографске варијабле.

Социодемографске варијабле	Општа самоефикасност	Предузетничке способности
	M(SD)	M(SD)
Година студија	*	*
(p-value) ^a	4,07(0,59)	3,98(0,52)
Друга	3,74(0,53)	3,66(0,55)
Трећа		
Четврта	3,87(0,47)	3,84(0,51)
	r	r
Просек на студијама (p-value) ^b	0,244**	0,183*

Легенда: M (SD) = mean (standard deviation),
r = Pearson correlation coefficient.

^aANOVA test; ^bPearson correlation coefficient,

*Статистичка значајност на нивоу 0,05;

** Статистичка значајност на нивоу 0,01.

Студенткиње друге године имају највише скорове на скали опште самоефикасности ($M=4,07$), следе студенткиње четврте године ($M=3,87$), а најнижу самоефикасност имају студенткиње треће године ($M=3,74$) и ова разлика је статистички значајна ($p<0,05$). Занимљиво је да је исти поредак самопроцене предузетничких способности студенткиња по годинама студија, што нам још једном потврђује повезаности ове две варијабле. У литератури смо наишли на другачије резултате: да нема разлика између студената различитих година студија у погледу самоефикасности (Yilmaz et al., 2022) и да је самоефикасност студента виших година студија виша у односу на студенте нижих година студија (Elaldi & Yerliyurt, 2016). Можда нам овде може помоћи за разумевање разноликости налаза Бандурино (Bandura, 1986) уверење да самоефикасност није глобална диспозиција, већ је специфична за контекст. Самоефикасност се стога може произвести само ако имамо одговарајуће контекстуалне услове.

Предузетничке способности су, такође, највише код студенткиња друге године ($M=3,98$), нешто ниже код студенткиња четврте године ($M=3,84$) и најниже код студенткиња треће године ($M=3,66$), ($p<0,05$). Сличан резултат добијен је у студији (Yılmaz et al., 2022) у којој се наводи да је предузетнички дух будућих васпитача који похађају први годину на вишем нивоу од предузетничког духа њихових колега који похађају трећу годину.

У литератури постоје и другачији налази: да се предузетничке способности студента унапређују са годинама студија (Yavuz Konokman & Yanpar Yelken, 2014), али и да нема разлика у аспектима предузетничке компетенције студената различитих нивоа студија (Pan & Akay, 2015; Вјекјић i sar., 2023; Кауа-Саросси, 2022). И један и други налаз се могу тумачити са становишта утицаја образовања – у првом случају претпоставља се да постоји систематско развијање предузетничких способности будућих васпитача кроз наставне предмете, а у другом случају може се говорити о недостатку (или их је било врло мало) предмета са садржајима из области предузетништва у току њиховог иницијалног образовања (Stamatović i Zlatić, 2019; према: Вјекјић i sar., 2023). Како можемо протумачити наше резултате?

У нашем истраживању све студенткиње које су обухваћене узорком учествовале су у програму за подстицање развоја предузетништва (усклађено са наставним предметима које су слушале) и ово им је био први сусрет током студирања са неким моделом предузетничког образовања. Можемо да претпоставимо да је примењени модел имао подједнак ефекат на студенткиње различитих година студија или да није имао никаквог утицаја и да су неки други, нама непознати фактори, утицали на њихову самопроцену предузетничких способности. Овде се можемо запитати да ли је реално очекивати да се учини помак у самопроцени предузетничких

способности студенткиња на основу примене краткорочног програма (један семестар) реализованог кроз постојеће наставне предмете? Сматрамо да такве иницијативе треба да постоје, да имају своје место и вредност у развијању предузетничких компетенција будућих васпитача, али да нису довољне. У том контексту може се рећи да се предузетничке способности могу развијати кроз различите активности током иницијалног образовања и да је потребно спровести више од једне активности.

Просек на студијама је у статистички значајној слабој позитивној корелацији, са нивоом опште самоефикасности ($r=0,244$, $p<0,05$) и у статистички значајној веома слабој позитивној корелацији са нивоом предузетничких способности ($r=0,183$, $p<0,01$). Можемо закључити да, што је виши просек на студијама, то студенткиње процењују да је њихова општа самоефикасност и да су њихове предузетничке способности више, али са ограничењем, с обзиром на то да се ради о слабој и веома слабој корелацији.

Закључак

Сматра се да је важно да будући васпитачи, који ће подржавати развој осећаја за иницијативу и предузетништво деце, имају висока уверења о самоефикасности и о својим предузетничким способностима. Будући васпитачи који имају висока уверења у самоефикасност биће отворенији за нове идеје, испробаваће нове ствари и уочити прилике.

Код нас још увек не постоји јасно дефинисана стратегија предузетничког образовања будућих васпитача. Овај рад је покушај промишљања и испитивања начина за подстицање предузетништва студенткиња – будућих васпитачица кроз формално образовање, кроз постојеће наставне предмете. Креиран је и примењен програм за подстицање предузетништва будућих васпитачица у оквиру пројекта Мо-

дел иницијисане праксе у иницијалном образовању васпитача, подстакнут захтевима датим у пројектној документацији (предузетничка компетенција подразумева предузетништво као трансверзалну компетенцију која се примењује у свим сферама живота, од личног развоја до активног учешћа у друштву, активног тражења посла и покретања улагања која носе културне, друштвене или финансијске вредности), развијен на основу четири извора самоефикасности, према Бандури (Bandura, 1997), и заснован на пројектном приступу учењу.

Овим истраживањем установили смо да на декларативном нивоу постоји висок степен опште самоефикасности и предузетничких способности студенткиња – будућих васпитачица, да су ове две варијабле повезане, да постоји повезаност успеха на студијама са нивоом опште самоефикасности и са нивоом предузетничких способности и да се ниво опште самоефикасности и ниво предузетничких способности разликују према години студија. Не можемо са сигурношћу да тврдимо да је примена краткорочног програма за подстицање предузетништва, уклопљеног у наставне предмете, утицала на било коју варијаблу. Потпунија слика о ефикасности реализованог програма могла се добити да су истраживањем обухваћени и студенти који нису прошли кроз наведени програм или да је извршено упоређивање студентске процене њихове опште самоефикасности и предузетничких способности пре и након реализованог програма.

На основу добијених резултата о општој самоефикасности и предузетничким способностима будућих васпитачица шта може да се предузме? Прво, потребно је само истраживање другачије поставити, направити помак од сагледавања самопроцене, која јесте значајна, али не и довољна за разумевање ове проблематике. Друго, важно је преиспитати и дефинисати место и улогу предузетничког образовања у иницијалном образовању васпитача и предузети конкретне кораке за његово интегрисање. Ад хок иницијативе, попут представљене у раду, служе више као подстицај за промишљање, него као модели које треба следити. Потребан је системски и систематични приступ предузетничком образовању од предшколског до високог образовања, а с тим у вези је и адекватна припрема будућих васпитача у току формалног образовања.

Истичемо и методолошка ограничења овог рада, која се тичу инструмената које смо користили (постоје инструменти новијег датума засновани на савременим схватањима о самоефикасности и предузетништву) и објективности резултата (не можемо са апсолутном сигурношћу тврдити да поједини студенти нису давали друштвено пожељне одговоре). Без обзира на то, сматрамо да ћемо овим радом барем подстаћи промишљања о моделима увођења предузетничког образовања у иницијално образовање васпитача, као и о адекватним техникама и инструментима за проучавање ове проблематике.

Литература

- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., & Van den Brande, L. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Publications Office of the European Union.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1989). Human Agency in Social Cognitive Theory. *American Psychologist*, 44(9), 1175-1184.
- Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28, 117-148.

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.
- Vjekić, D., Zlatić, L. i Zlatković, B. (2023). Preduzetnička orijentacija studentkinja prosvetnih profesija. *Inovacije u nastavi*, 36(1), 70–85. <https://doi.org/10.5937/inovacije2301070B>
- Boyd, N. G., & Vozikis, G. S. (1994). The Influence of Self-Efficacy on the Development of Entrepreneurial Intentions and Actions. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 18, 63–77.
- Bullock, A., Coplan, R. J., & Bosacki, S. (2015). Exploring links between early childhood educators' psychological characteristics and classroom management selfefficacy beliefs. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 47(2), 175–183.
- Chai, F. T., Zaidatol, A. L. P., Asimiran, S., & Jusoh, R. (2013). Learning styles among students pursuing entrepreneurship course in higher education. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 21(2), 605–620.
- Chen, C. C., Greene, P. G., & Crick, A. (1998). Does Entrepreneurial Self-efficacy Distinguish Entrepreneurs from Managers? *Journal of Business Venturing*, 13, 295–316.
- Deveci, İ., & Seikkula-Leino, J. (2018). A review of entrepreneurship education in teacher education. *Malaysian Journal of Learning and Instructions*, 15(1), 105–148.
- Elaldi, S., & Yerliyurt, S. (2016). Preservice Preschool Teachers' Self-Efficacy Beliefs and Attitudes toward Teaching Profession. *Educational Research and Reviews*, 11(7), 345–357. <https://doi.org/10.5897/ERR2016.2648>
- European Commission. (2014). *Entrepreneurship education: A guide for educators*. Directorate-General for Enterprise and Industry. <https://doi.org/10.2769/51003>
- Harper, S. C. (1991). *The McGraw-Hill Guide to Starting Your Own Business*. McGraw-Hill Inc.
- Insulander, E., Ehrli, A., & Sandberg, A. (2015). Entrepreneurial learning in Swedish preschools: possibilities for and constraints on children's active participation. *Early Child Development and Care*, 185(10), 1545–1555. <https://doi.org/10.1080/03004430.2015.1007967>
- Kaya-Capocci, S. (2022). Entrepreneurship in Preschool Education: Turkish Preservice Teachers' Entrepreneurship Features, Comparison with their Lecturers' Views and Suggestions for Development. *Education Quarterly Reviews*, 5(4), 310–325. <https://doi.org/10.31014/aior.1993.05.04.593>
- Keyhani, N., & Kim, M. S. (2021). A systematic literature review of teacher entrepreneurship. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 4(3), 376–395. <https://doi.org/10.1177/2515127420917355>
- Kondracka-Szala, M., & Malinowska, J. (2019). Entrepreneurship Education as a Challenge in the Education of Teachers of Pre-school and Early School Children – at the Intersection of Academic Theory and Practice. *The New Educational Review*, 58(4). <https://doi.org/10.15804/tner.2019.58.4.12>
- Krueger, N. F., & Brazeal, D. V. (1994). Entrepreneurial Potential and Potential Entrepreneurs. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 18, 91–104.
- Liñán, F., Battistelli, A., & Moriano, J. A. (2008). Entrepreneurial Intentions in Europe. In J. A. Moriano, M. Gorgievski, & M. Lukes, (Eds.). *Teaching psychology of entrepreneurship: Perspectives from six European countries* (pp. 21–44). UNED.
- Lavender, A., & Raccuia, I. (2001). *Entrepreneurial Profiling-Stimule, Reaction, Action; A Cognitive Approach to Entrepreneurship*. Stockholm School of Economics.

- Leffler, E. (2014). Enterprise Learning and School Subjects – A Subject Didactic Issue? *Journal of Education and Training*, 1(2), 15–30. <https://doi.org/10.5296/jet.v1i2.5194>
- Liñán, F., & Chen, Y. W. (2009). Development and Cross-cultural Application of Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3), 593–617.
- Markman G. D., & Baron R. A. (2003). Person-Entrepreneurship Fit: Why Some People are More Successful as Entrepreneurs than Others. *Human Resource Management Review*, 13, 281–301.
- McGee, J. E., Peterson, M., Mueller, S. L., & Sequeira, J. M. (2009). Entrepreneurial self-efficacy: Refining the measure. *Entrepreneurship theory and Practice*, 33(4), 965–988.
- Pan, V., & Akay, C. (2015). Examining teacher candidates' entrepreneurship levels in terms of various variables. *Education Sciences*, 10(2), 125–138. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.2.1C0637>
- Popović, D., i Ristanović, D. (2020). Potencijali projektne nastave za razvijanje međupredmetnih kompetencija. *Uzdanica*, 17(2), 281–294. <https://doi.org/10.18485/uzdanica.2020.17.2.19>
- Schwarzer, R., Bäsler, J., Kwiatek, P., Schröder, K., & Zhang, J. X. (1997). The assessment of optimistic self-beliefs: Comparison of the German, Spanish, and Chinese versions of the general self-efficacy scale. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 69–88.
- Sokić, J., i Popov, S. (2019). Osobine ličnosti uspešnih preduzetnika. *Tims.Acta*, 13, 107–116.
- Somer, A., Arsić, K., Govedarica, N., Nikolić, K., Pavković, M., Subotić, L., i Todorović, M. (2008). *Stavovi studenata Univerziteta u Beogradu o preduzetništvu mladih u Republici Srbiji*. Centar za međunarodnu javnu politiku.
- Stamatović J., i Zlatić L. (2021). Entrepreneurship and the Education of Future Teachers. *Journal of Elementary Education*, 14(1), 13–30. <https://doi.org/10.18690/rei.14.1.13-30.2021>
- Tican, C. (2020). Preservice teachers' entrepreneurship characteristics and views of career stress. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 9(3), 2768–2795.
- Tschannen-Moran, M., & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783–805.
- Uy, M. A., Chan, K., Sam, Y., Ho, M., & Chernyshenko, O. (2015). Proactivity, adaptability and boundaryless career attitudes: the mediating role of entrepreneurial alertness. *Journal of Vocational Behavior*, 86, 115–123. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.11.005>
- Yavuz Konokman, G., & Yanpar Yelken, T. (2014). Investigation of preschool teacher candidates' attitudes towards learning and their entrepreneurship levels. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(3), 648–665.
- Yeşilyurt, E. (2013). Academic Self-Efficacy Perceptions of Teacher Candidates. *Mevlana International Journal of Education*, 3(1), 93–103.
- Yılmaz, H., İlknur Tunçeli, H., Akşin Yavuz, E., & Zembat, Z. (2022). Do preschool teacher candidates' self-efficacy beliefs and attitudes towards the profession predict their entrepreneurship? *Journal of Pedagogical Research*, 6(4), 234–251. <https://doi.org/10.33902/JPR.202215721>
- Yin, Y., Yang, L., & Liu, B. (2020). Analysis on entrepreneurship psychology of preschool education students with entrepreneurial intention. *Frontiers in psychology*, 11, 1559–1571. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01559>

- *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2021). Sl. glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020 i 129/2021
- Zhao, H., Seibert, S. E., & Hills, G. E. (2005). The Mediating Role of Self-Efficacy in the Development of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Applied Psychology*, 90, 1265-1272. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.6.1265>

Summary

It is believed that the self-efficacy and entrepreneurial abilities of the pre-service preschool teachers are important characteristics that influence the quality of educational work and create opportunities for the development of competencies for the lifelong learning of students/children. The aim of the research is to examine the general self-efficacy and entrepreneurial abilities of the female pre-service preschool teachers after the implemented program for encouraging entrepreneurship. The research was conducted on a sample of 132 female students in the second, third, and fourth year of undergraduate studies (N=132). Future teachers estimate that their general self-efficacy and entrepreneurial abilities are above average after the implemented program. There is a positive, moderate correlation between the level of the general self-efficacy of the pre-service preschool teachers and their evaluation of their entrepreneurial abilities. The students' grades are in a positive weak correlation with the level of the general self-efficacy, and in a positive, very weak correlation with the level of their entrepreneurial abilities. The level of the general self-efficacy and the level of the entrepreneurial abilities differ relative to the year of study (the second-year female students have the highest scores on both scales, followed by the fourth-year female students, while the third-year female students have the lowest scores on both scales), which indicates the need for further research into factors that contributed to it. We cannot claim with certainty that the implementation of the short-term program for encouraging entrepreneurship, integrated into the academic courses, affected any variable. It is necessary to think further about the models of introducing entrepreneurship education in the initial education of the preschool teachers, as well as about adequate techniques and instruments for researching this issue.

Keywords: *general self-efficacy, entrepreneurial abilities, female pre-service preschool teachers, program for encouraging entrepreneurship*